

Polazni program za suzbijanje nasilnog ekstremizma

Sažetak nalaza istraživanja – Bosna i Hercegovina

Decembar/prosinac 2018.

Pregled

Polazni program za suzbijanje nasilnog ekstremizma koji provodi Ured za operacije stabiliziranja sukoba (CSO), a koji djeluje pri State Departmentu, istraživačka je inicijativa koja se provodi istodobno u više zemalja¹ kako bi se prepoznali i pratili ključni indikatori nasilnog ekstremizma (VE), ali i otpornost zajednica na tu pojavu. Program se provodi u partnerstvu s kompanijom Management Systems International i omogućava Vladi SAD-a, partnerskim vladama i civilnom društvu, da bolje razumiju i reagiraju na pojavnosti i dinamiku nasilnog ekstremizma.

U Bosni i Hercegovini (BiH), agencija za istraživanje GfK provela je terensko istraživanje kojim je obuhvaćeno 2110 osoba u 41 općini u pet kantona Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH), u četiri općine na području Prijedora u Republici Srpskoj (RS), te u Brčko Distriktu, u razdoblju od marta/ožujka do aprila/travnja 2018. godine. Atlantska Inicijativa je obavila više intervjua i organizirala pet diskusija u formatu tzv. fokus grupa, u Mostaru, Prijedoru, Sarajevu i Zenici.

Glavni zaključci

U pregledu istraživanja je istaknuto sljedeće:

Podrška odlascima na strana ratišta. Općenito, čini se da ne postoji značajna povezanost između vjerskog ili etničkog identiteta ispitanika i podrške odlascima građana BiH na ratišta u Siriji/Iraku, budući da skoro isti procenat Bošnjaka i Hrvata podržava osobe koje se bore na strani džihadističkih grupa u ovim zonama

sukoba. Međutim, srpsko stanovništvo u znatno većem broju podržava osobe koje odlaze da se bore na strani ruskih separatista u istočnoj Ukrajini (vidi tabelu 1). Zanimljivo je da 1.6% Srba podržava i osobe koje odlaze u Siriju/Irak. Primjetno je i da isti procenat Bošnjaka podržava strane borce u bilo kojem sukobu.

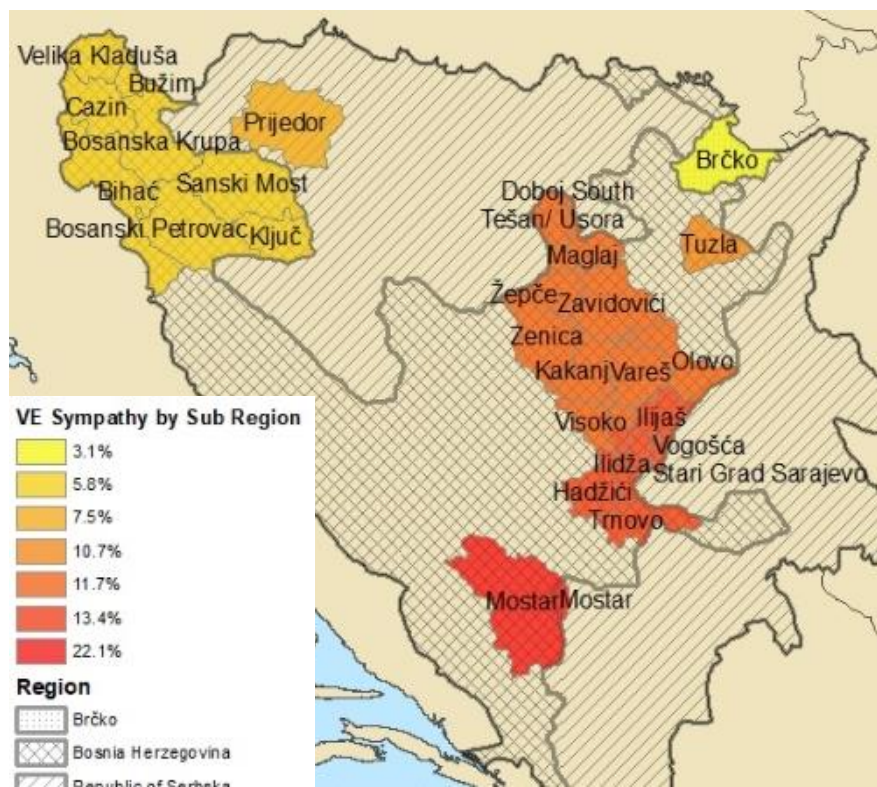
Stav	Bošnjaci	Srbi	Hrvati
Podržavaju građane BiH koji odlaze u Irak/Siriju da bi učestvovali u stranom sukobu	2.5%	1.6%	2.4%
Podržavaju građane BiH koji odlaze u Ukrajinu da bi učestvovali u stranom sukobu	2.5%	12.4%	3.3%

Tabela 1: Podrška borbi na stranim ratištima

Odlasci na ratišta u Siriju i Irak.²

Sigurnosne agencije u BiH procjenjuju da je od 2012 do 2016. godine na ratišta u Siriju i Irak otišao 241 odrasli državljani BiH (179 muškaraca i 62 žene), te oko 80 djece (50 iz BiH i 30 iz dijaspe). U međuvremenu, u Siriji i Iraku rođeno je još 77 djece čiji su jedan ili oba roditelja državljani BiH. Procjenjuje se da je krajem 2018. godine na tom prostoru preostalo još 98 odraslih osoba (po 49 muškaraca i žena). Vjeruje se kako se od tog broja oko 70 osoba (31 muškarac i 39 žena) još uvijek nalaze na teritoriju pod kontrolom ISIS-a, uglavnom u dolini rijeke Eufrat, dok su preostali uglavnom na strani formacije Hay'at Tahrir al-Sham (bivši Al-Nusra Front ili Jabhat al-Nusra) u pokrajini Idlib, na sjeverozapadu Sirije. Još devet odraslih državljana BiH (4 muškaraca i 5 žena s devetero djece) nalazi se u pritvoru ili u kampovima koje

kontroliraju kurdske snage. Ukupno 88 državljana BiH (81 muškarac, četiri žene i troje djece) poginuli su do sada ili umrli prirodnom smrću u Siriji i Iraku. U BiH se do sada vratilo 49 odraslih osoba (44 muškarca i 5 žena) i sedmero djece (od kojih je dvoje rođeno u Siriji, a jedno u turskom zatvoru).

Mapa 1: Bosna i Hercegovina

Među Bošnjacima i Srbima, simpatije za nasilni ekstremizam pokreće različita dinamika. Kod Bošnjaka je percepcija marginalizacije bila veći pokretač nego među Srbima, za koje je etnonacionalistički nasilni ekstremizam bio povezan s osjećajima stabilnosti, aktivnosti i sigurnosti. Glavne bošnjačke političke stranke i službena Islamska zajednica u BiH u više navrata su osudile odlaske u Siriju i Irak i priključivanje ISIL-u ili Al Qaidi, te jasno preporučile građanima da se u to ne upuštaju. Političke elite u Republici Srpskoj i Srpska pravoslavna crkva nisu postupile istovjetno u odnosu na strane borce koji odlaze u Ukrajinu, niti su se distancirale od radikalnih etnonacionalističkih grupa koje djeluju u BiH ili regiji.

Time bi se moglo objasniti zbog čega 12.4% anketiranih Srba u BiH podržava osobe koje odlaze da se bore u Ukrajini, kao i zbog čega Srbi povezuju etnonacionalistički nasilni ekstremizam s osjećajem sigurnosti. Takvi odlasci nisu nikada javno osuđeni, a radikalni stavovi i etnonacionalizam primjetni su i u svakodnevnom političkom diskursu.

Unsko-sanski kanton je područje koje zabrinjava. Više od 16% ispitanika u tom dijelu BiH smatra da je sigurnosna situacija gora nego prije godinu dana, a 40% (najviše u BiH) ih navodi da su izloženi porukama o nasilnom ekstremizmu. Međutim, u apsolutnim kategorijama, najveći obim podrške nasilnom ekstremizmu u ovom istraživanju pokazali su Bošnjaci u Mostaru (vidi mapu 1).

Nema dokaza da su nivo obrazovanja, bračno stanje, radni status ili učestalo korištenje interneta povezani sa simpatijama prema nasilnom ekstremizmu. Otpornost na nasilni ekstremizam vidljivo je povezana s podrškom za osnaživanje uloge

žena u društvu. Dodatni faktori otpornosti uključuju život u urbanoj sredini, kao i aktivnije korištenje interneta. Međutim, neophodna su dodatna istraživanja kako bi se utvrdilo postoje li tu izravne uzročno-posljedične veze.³

Osobno iskustvo ili konkretna izloženost nasilnom ekstremizmu ili činu nasilja općenito, predstavljaju umjeren do snažan pokazatelj moguće ranjivosti na nasilni ekstremizam, što bi se moglo povezati s ulogom historije sukoba, a posebno su vidljivi u Prijedoru i Mostaru.

Metodologija

Istraživanje je obuhvatilo 12 intervju s ključnim sugovornicima u novembru/studenom 2017.

godine, te pet diskusija u okviru fokus grupa u julu/srpnju 2018. godine, sa po 6 do 10 osoba u svakoj grupi: nogometni navijači (Hrvati) u Mostaru, muškarci (Srbi) u Prijedoru; nogometni navijači (Bošnjaci) u Sarajevu; žene iz selefijske zajednice u Sarajevu; i muškarci selefije u Sarajevu.

Istraživanjem je uočena iskazana simpatija prema nasilno-ekstremističkim stavovima, vjerske i etnonacionalističke orijentacije. Također, istraživani su faktori koji su se smatrali relevantnim za podršku nasilju kao sredstvu za ostvarivanje društvenih ili političkih ciljeva. Osnovna mjerila za utvrđivanje podrške vjerskom ili etnonacionalistički motiviranom ekstremizmu uključuju:

1. Opću podršku nasilju pod određenim uvjetima (npr. kako bi se izmijenila vladajuća politika, kako bi se kaznio neko ko kritizira vjeroispovijesti ispitanika, kako bi se osvetilo drugoj grupi zbog nekog nasilnog čina ili nasilnog nametanja vjere);
2. Podršku određenim nasilnim ekstremističkim organizacijama (npr., Al Qaeda, ISIS); i
3. Podršku osobama koje odlaze na ratišta u Siriji/Iraku ili u istočnoj Ukrajini.

Odnos između simpatija prema nasilnom ekstremizmu i kontekstualnih faktora moderiran je skupom kontrolnih varijabli, uključujući urbani/ruralni lokalitet, starost, spol, bračno stanje, aktivnost na internetu i vjeroispovijest/etničku pripadnost ispitanika.

Lokacije na kojima je provedeno istraživanje (vidi Pregled u gornjem tekstu) određene su nakon pregleda literature, prema uputama Ambasade SAD u Sarajevu i nakon intervjua s ključnim sugovornicima koji su obavljani u okviru preliminarne procjene tokom novembra/studenog 2017. godine. Treba napomenuti da kantoni i općine *nisu* nasumično izabrani i da ne čine reprezentativan uzorak na nivou države. Umjesto toga, stratificirani uzorak je osmišljen tako da obuhvati unaprijed definiranu zonu ranjivosti na nasilni ekstremizam

i etnonacionalističke stavove u Bosni i Hercegovini.

Stratificirano višefazno uzorkovanje provedeno je uzimanjem serije nasumičnih uzoraka u fazama. Prvi, eksplicitni stratumi bili su bazirani na administrativnim regijama u Bosni i Hercegovini. Istraživanjem su obuhvaćene sljedeće takve regije: Unsko-sanski kanton, Tuzlanski kanton, Zeničko-dobojski kanton, Kanton Sarajevo, Hercegovačko-neretvanski kanton, Brčko distrikt i Prijedor. Potom je korišteno neproporcionalno stratificirano uzorkovanje, a u svakoj od administrativnih regija primijenjena je jednoobrazna šema uzorkovanja, kako bi se obuhvatilo 300 ispitanika. U narednoj fazi svaka je regija stratificirana prema nivou urbanizacije, tj. podijeljena na urbane i ruralne stratumne, a u okviru svakog stratuma utvrđene su tačke uzorkovanja s vjerovatnoćom koja je proporcionalna procijenjenoj veličini populacije. Brojevi primarnih jedinica uzorkovanja (PJU) u svakom od 14 stratuma (regije i urbani/ruralni) bili su proporcionalni veličini procijenjene populacije stratuma.

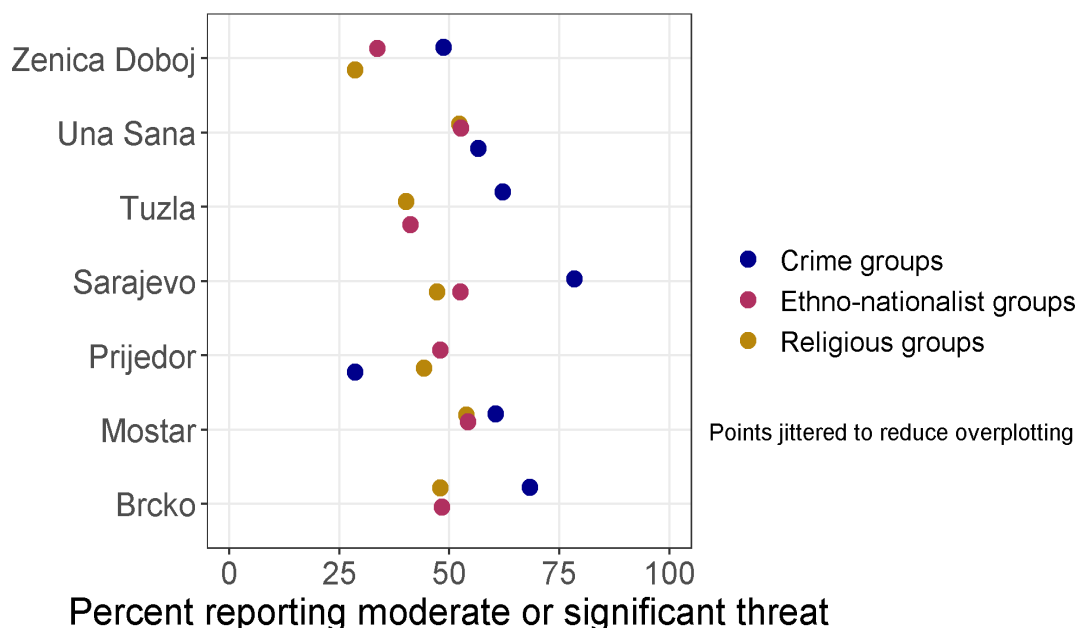
Za jedinstveno područje uzorkovanja u svih sedam lokacija uzorkovanja, margina greške u istraživanju iznosi oko +/- 2% ili oko +/- 6% u svakoj lokaciji uzorkovanja

Nalazi

1. Pregled prijetnji

Kada se od njih traži da procijene prijetnje koje dolaze od kriminalnih, vjerskih ili etnonacionalističkih grupa, građani BiH kriminal općenito smatraju većom prijetnjom po svoju dobrobit od vjerskih ili etnonacionalističkih grupa (vidi sliku 1). Uz to, u svim područjima gdje je provedeno istraživanje i među osobama svih etničkih identiteta, etnonacionalističke grupe su smatrane nešto većom prijetnjom od vjerskih grupa.

Slika 1: Procjena prijetnje

Ovaj obrazac se razlikovao među ispitanicima iz Prijedora (u RS), a naročito među pripadnicima bošnjačke manjine u Prijedoru, koji su smatrali da vjerske ili etnonacionalističke nasilno-ekstremističke grupe predstavljaju veći prijetnju od kriminalnih grupa. Ispitanici u Prijedoru (uglavnom Srbi) pokazali su najveći strah od incidenta nasilnog ekstremizma. U poređenju s drugim područjima u kojima je provedeno anketiranje, ispitanice su pokazale veći strah od incidenta motiviranih nasilnim ekstremizmom nego muškarci. S obzirom na izostanak incidenta nasilnog ekstremizma u Prijedoru i činjenicu da manjinska bošnjačka zajednica ne predstavlja opću prijetnju većinskom srpskom stanovništvu, ovaj strah Srba od nasilnog ekstremizma mogao bi se pripisati neobjektivnom medijskom izvještavanju o prijetnji od islamističkog terorizma.

Mladi Srbi iz Prijedora smatraju da je distanca između etničkih grupa normalna, a neki su u fokus grupama priznali da misle kako s "nesrbima" ne mogu održavati jednako bliska prijateljstva bez rezervi, kao što to mogu sa svojim prijateljima Srbima. Ipak, većina srpskih ispitanika u fokus grupama navela je da imaju prijatelje, poznanike, školske drugove, pa čak i rođake među Bošnjacima i Hrvatima. Među njima je prevladavalo mišljenje da su

međuetnički odnosi u Prijedoru mnogo bolji nego u drugim dijelovima RS. Nasuprot tome, spomenuli su loše međuetničke odnose u Istočnom Sarajevu. Štaviše, iako je istraživanje pokazalo da u Prijedoru postoji veći nivo straha od incidenta nasilnog ekstremizma, naročito među ispitanicima, tamošnji učesnici fokus grupe jasno su istaknuli da svoje komšije Bošnjake ne smatraju prijetnjom.

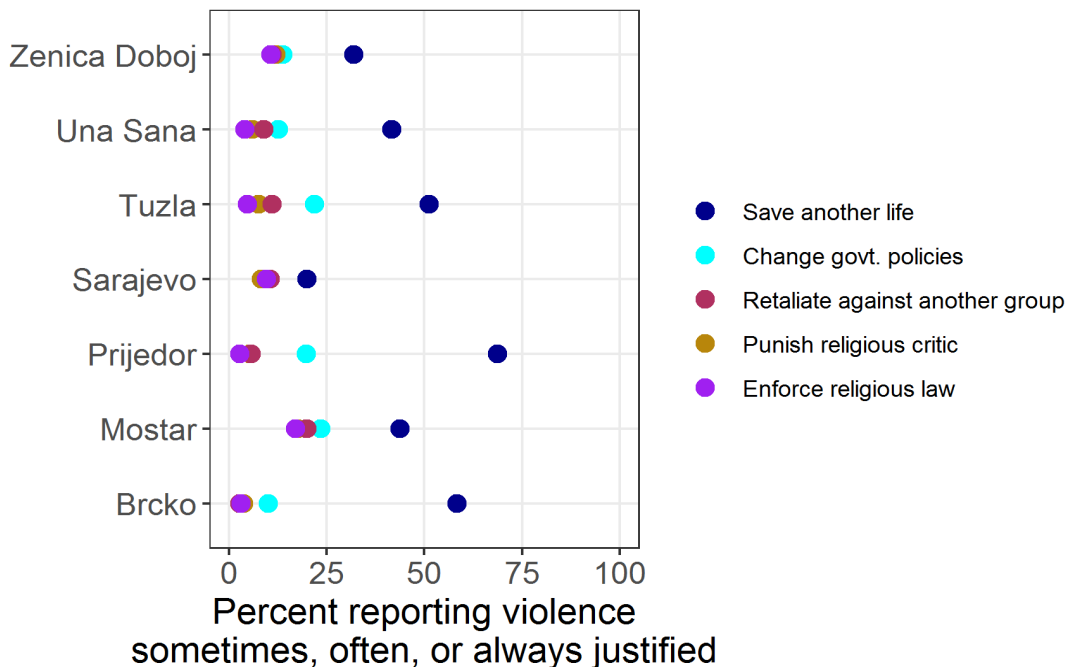
Primjetno je da su ispitanici u Zeničko-dobojskom kantonu najmanje zabrinuti zbog prijetnje od vjerskih grupa, budući da ranija istraživanja pokazuju da je to jedan od kantona s najvećim brojem odlazaka na strana ratišta u kojem se nalazi više poznatih selefijskih uporišta. Ovo bi se moglo povezati s činjenicama da su odlasci u Siriju i Irak prestali još krajem 2016. godine i da se većina selefijskih grupa u Zeničko-dobojskom kantonu integrirala u Islamsku zajednicu u BiH.

2. Podrška nasilnom ekstremizmu

U odgovoru na skup od četiri povezana pitanja o podršci nasilju pod određenim okolnostima, nivo podrške takvom nasilju kretao se od 7-16% (vidi sliku 2).

opisali su kao "domaće" zato što ne izražavaju nacionalne ili etničke osjećaje. S druge strane, učesnici iste fokus grupe naglasili su da se ne druže s Bošnjacima s "druge strane" Neretve, odnosno iz istočnog dijela grada gdje Bošnjaci čine većinu. Njihovi opisi dinamike

Slika 2: Podrška nasilju

Iskazana podrška nasilju protiv vlasti kako bi se promijenila politika (16%) bila je dvostruko veća od iskazane podrške nasilju nad pojedincima koji kritiziraju religiju ili bi željeli nametnuti vjerska pravila drugima (7.4% i 8.7%).

Razlika u obimu podrške iskazane nasilju protiv vlasti, u odnosu na podršku nasilju prema nevladinim strukturama, bila je najizraženija u većinski srpskom Prijedoru. Međutim, u Hercegovačko-neretvanskom kantonu (Mostar), na osnovu bošnjačkih stavova, zabilježeni su najveći apsolutni nivoi podrške nasilju u odnosu na druge regije (vidi mapu 1). Diskusije u okviru fokus grupa s tamošnjim Hrvatima – nogometnim navijačima u Mostaru, pružaju uvid u međuetničke odnose koji bi mogli biti indikativni u kontekstu ove teme. Ispitanici su etničku segregaciju okarakterizirali kao politički nametnutu, ali društveno prihvatljivu, a Bošnjake koji žive u zapadnom, hrvatskom dijelu grada,

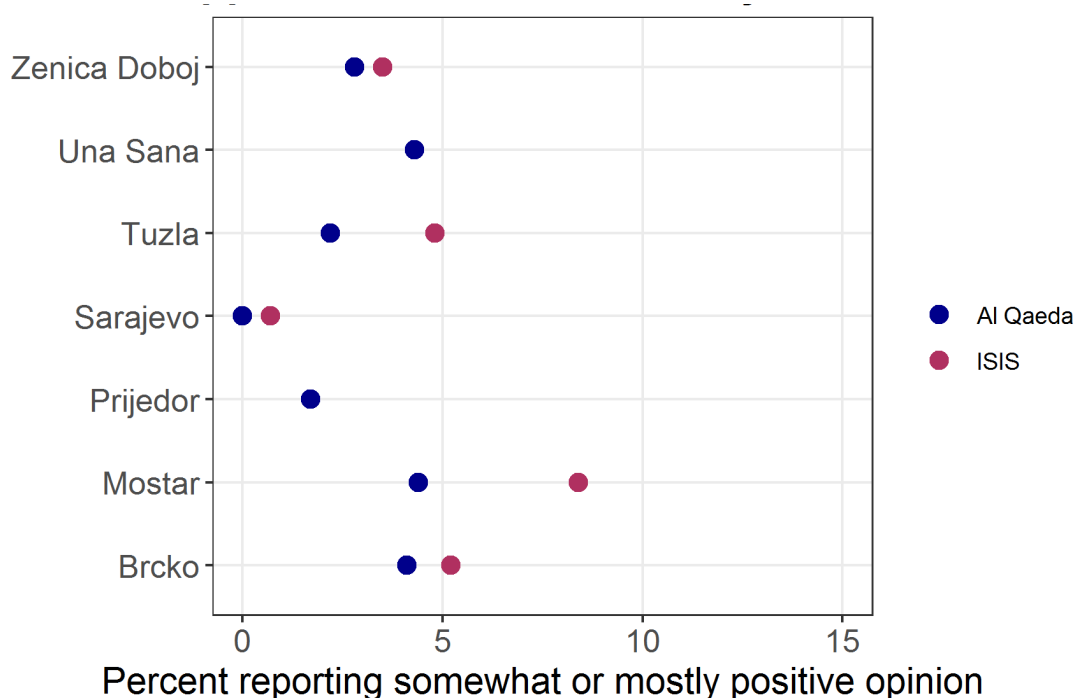
međuetničkih odnosa bili su duboko ukorijenjeni u načinu razmišljanja "mi" i "oni", čak i kada nisu izražavali neprijateljstvo prema onim "drugima."

Fokus grupa sa selefijama u Zenici također je otkrila vidljivu međuetničku dinamiku. Tamošnje selefije se smatraju podgrupom Bošnjaka i navode da doživljavaju diskriminaciju na dva fronta – od strane Srba i Hrvata, ali i drugih Bošnjaka. Naročito mlađi učesnici nisu izražavali nikakve patriotske osjećaje prema Bosni i Hercegovini i izjavili su da bi u slučaju rata pobjegli iz zemlje. Selefije u ovoj fokus grupi nisu bili spremni otvoreno govoriti o uticajima ISIS-a na njihovu lokalnu zajednicu, ali je većina izrazila uvjerenje da je radikalizacija stranih boraca uzrokovana paralelnom radikalizacijom Srba i Hrvata.

3. Podrška ISIS-u /Al Qaidi

Četiri posto ispitanika je izrazilo donekle ili uglavnom pozitivno mišljenje o ISIS-u. Procenat osoba sa ovakvim mišljenjem je porastao na ukupno pet posto među Bošnjacima, dok je u Mostaru dosegao ukupno 8.4%, dobrim dijelom i zbog podrške (od 16.9%) koju su iskazali tamošnji Bošnjaci (vidi sliku 3).

Slika 3: Podrška Al Qaeda i ISIS-u

Manji broj ispitanika je iznio pozitivna mišljenja o Al Qaeda, ukupno 2.7%. Taj je procenat porastao na 3.5% među Bošnjacima, ali nije pratio iste varijacije u područjima uzorkovanja kao podrška ISIS-u.⁴

Teško je objasniti zbog čega se Mostar ističe u podršci ISIS-u. Moguće objašnjenje bi se moglo pronaći u nezadovoljstvu koji tamošnji građani osjećaju prema Zapadu jer nije pravovremeno intervenirao tokom rata i zato što je dozvolio lokalnim etnopolitičkim elitama da stvore politički kaos. Upravo ovakvu vrstu nezadovoljstva i antizapadnih tendencija ISIS je mogao osnažiti.

Međutim, čini se da je Mostar podložan i uticajima tzv. "recipročne radikalizacije." U diskusijama fokus grupa, Hrvati – nogometni

navijači u Mostaru, izrazili su krajnju netrpeljivost prema Bošnjacima s "druge strane." Jasno je da je etnička distanca između Bošnjaka i Hrvata u Mostaru mnogo veća od one između Bošnjaka i Srba u Prijedoru. Rezultati istraživanja i diskusija fokus grupa ukazuju na potrebu za daljnjim istraživanjima u Mostaru, a koja bi se posebno fokusirala na mogućnost porasta recipročne radikalizacije i uzajamno djelovanje različitih ekstremizama.

4. Podrška odlascima na strana ratišta

Nivo podrške građanima BiH koji su putovali u Siriju i Irak kao strani borci je nizak i iznosi 2.3%, a nije viši ni među Bošnjacima u drugim regijama. Međutim, u Mostaru nivo podrške stranim borcima iznosi čak 5.6%, prvenstveno zahvaljujući Bošnjacima.

Osam posto ispitanika imaju donekle ili veoma pozitivno mišljenje o djelovanju ruskih separatista u istočnoj Ukrajini. U ovom slučaju, podršku su dominantno iskazali ispitanici u Prijedoru, gdje je 36% ispitanika iznijelo pozitivno mišljenje o tim snagama, od kojih su skoro svi Srbi. Isto tako, 5% od ukupnog broja ispitanika iskazalo je podršku građanima BiH

koji idu u istočnu Ukrajinu da se bore u tamošnjem sukobu, a ta podrška je ponovo koncentrirana u Prijedoru, gdje je 17% ispitanika navelo da podržava borce koji odlaze u Ukrajinu.

Na pitanje kako bi reagirali kada bi im se neki prijatelj ili rođak spremio napustiti BiH kako bi se borio u Siriji ili Iraku, ili u istočnoj Ukrajini, većina ispitanika je izjavila da bi ih pokušali odvratiti od toga, ili bi ih prijavili nadležnim organima. Ipak, u bivšim ratnim zonama u Mostaru i Prijedoru, najveći udio ispitanika je izjavio da se ne bi miješali; dok su u poređenju s drugim regijama ispitanici u Sarajevu bili mnogo spremniji (40% njih) da prijave potencijalnog stranog borca nadležnim organima. Ovakav odnos bi se možda mogao djelomično objasniti prisustvom međunarodnih projekata i kampanja za podizanje svijesti, kao i međunarodnih organizacija koje su smještene u Sarajevu, zbog čega je tamošnja zajednica izložena većem broju alternativnih narativa u odnosu na stanovništvo u Mostaru ili Prijedoru.

5. Odnosi između simpatije za nasilni ekstremizam, kontekstualnih faktora i demografije

Poznato je da vjerska posvećenost i prihvatanje drugih vjerskih skupina obično služe kao faktori otpornosti nasilnom ekstremizmu, dok dojam o ugroženosti vjere predstavlja faktor ranjivosti. Primjetno je također da su ispitanici koji tvrde da imaju smisao u životu i da su radno aktivni obično otporniji na nasilni ekstremizam, dok su mu više podložni oni koji smatraju da je ugrožena opća sigurnost njihovih zajednica.

Demografski gledano, čini se kako su muški ispitanici, kao i osobe koje žive u boljim životnim uvjetima, više podložni nasilnom ekstremizmu. Iako naizgled proturječan, ovaj nalaz se potvrđuje i kroz obimnu stručnu literaturu u kojoj se ukazuje na to da nema stvarne poveznice između siromaštva i simpatije za nasilni ekstremizam, te kako su zapravo osobe sklone nasilnom ekstremizmu često ekonomski dobrostojeće.

Istraživanjem nije utvrđeno da su nivo obazovanja, bračno stanje, (ne)zaposlenost ili učestalost korištenja interneta povezani sa simpatijom za nasilni ekstremizam.

6. Izloženost porukama nasilnog ekstremizma

Tek nešto više od 12% ispitanika registriralo je ISIS-ove poruke u prethodnoj godini. Nivo izloženosti takvim porukama je iznosio 18% u Sarajevu i 40% u Unsko-sanskom kantonu (Bihać). Sličan obrazac opažen je i vezano za porukama Al Qaeda, ali je nivo izloženosti takvim porukama bio nešto manji.

Kao primaran izvor ekstremističkih poruka, ispitanici su naveli televiziju (59%) - iako se čini da se tu uglavnom radi o medijskim izvještajima, a ne o propagandi iza koje stoji neka ekstremistička skupina - a potom internet (39%) i društvene mreže (6%). Međutim, izvori variraju u zavisnosti od lokacije. Dok su ispitanici u Sarajevu prvenstveno naveli televiziju kao izvor izloženosti (81%), ispitanici u Mostaru i Zeničko-dobojskom kantonu izjavili su da se ovakve poruke primarno prenose putem interneta (75% i 57%). U Brčko distriktu i Zeničko-dobojskom kantonu, ispitanici su prijavili veći obim izloženosti ovakvoj propagandi posredstvom društvenih mreža nego li je to bio slučaj u drugim regijama.

Izloženost *konstantnom* prilivu poruka nasilnog ekstremizma –svakog mjeseca ili češće – uglavnom je niska i iznosi 6.4%, ali raste i do 8% među mladim i mlađim odraslim osobama u dobi od 18 do 34 godine. Izloženost je veća i među mladim muškarcima (7.2% u odnosu na 5.7%), a veća je u Mostaru i Prijedoru (9.8%).

7. Dostupnost projekata za prevenciju pojave nasilnog ekstremizma

Samo 37% ispitanika pozitivno je ocijenilo napore vlasti na suzbijanju nasilnog ekstremizma, a 34% ih je pozitivno ocijenilo

dostupnost socijalnih usluga usmjerenih na prevenciju i rehabilitaciju sudionika u nasilnom ekstremizmu. U oba slučaja, pozitivni osjećaji su najsnažnije izraženi u Prijedoru i Mostaru.

Inicijative za prevenciju se još uvijek razvijaju i nisu podjednako prisutne u svim regijama obuhvaćenim istraživanjem, pa bi se ocjene napora koji se ulažu za suzbijanje nasilnog ekstremizma mogle tumačiti u tom kontekstu. Uprkos relativno malom zadovoljstvu mnogih ispitanika mjerama za prevenciju koje se provode u oblastima poput obrazovanja, među anketiranimima je bio promjetan relativno visok nivo zadovoljstva i povjerenja u agencije za provedbu zakona. Sve dok se održava taj nivo podrške, učešće policije u prevenciji nasilnog ekstremizma može doprinijeti većem povjerenju građana u ove aktivnosti. Ipak, bilo bi važno osigurati pristup programima za prevenciju i onim osobama koje nisu zadovoljne ili nemaju povjerenja u vlasti.

Zaključak

Iako rezultati ovog istraživanja nisu reprezentativni za cijelu zemlju, pružaju uvid u visokorizične zajednice u Bosni i Hercegovini i pomažu da se pojasne faktori otpornosti i ranjivosti na nasilni ekstremizam. Premda su lokacije koje su korištene kao uzorci označene visoko rizičnim, ispitanici su općenito naveli da za njih kriminalne grupe predstavljaju veću prijetnju nego ekstremne vjerske ili etnonacionalističke grupe. U svim uzorkovanim regijama, nivo podrške nasilju nad nenaoružanim civilima u različitim scenarijima je nizak, ali je najviši u kontekstu nasilja koje se koristi da bi se promijenile vladajuće politike. To je vjerovatno odraz dubokog nezadovoljstva vlastima i politikom koje osjećaju mnogi građani BiH, kao i rastućeg osjećaja među građanima da su demokratski mehanizmi nedjelotvorni.

Općenito, nivo podrške ISIS-u i Al Qaeda je veoma nizak, dok je u nekim mjestima zanemariv. Podrška ISIS-u je na malo višem nivou, možda i zbog činjenice da je i nivo izloženosti ispitanika porukama ISIS-a nešto

veći. Mostar se u ovom slučaju statistički ne uklapa, jer je zabilježen visok nivo podrške ISIS-u na osnovu izjava Bošnjaka (16.9%). To može biti povezano s dinamikom međuetničkih odnosa u Mostaru, gdje je podjela na "nas" i "njih" postala toliko ugrađena u identitet grada da možda doprinosi ciklusu recipročne radikalizacije – zabrinjavajuće pojave koja zahtijeva dodatna istraživanja. Ne iznenađuje činjenica da su ispitanici u Mostaru također izrazili viši obim podrške borbi na stranim ratištima, opet zahvaljujući podršci Bošnjaka.

Bošnjački ispitanici izvan Mostara nisu iskazali veću podršku borbi na stranim ratištima od pripadnika drugih etničkih grupa; zapravo, Bošnjaci i Hrvati su iskazali jednak nivo podrške stranim borbama u Siriji i Iraku. Zanimljivo je da je iskazan mnogo viši nivo podrške separatističkim borbama u istočnoj Ukrajini nego onima u Iraku i Siriji, i to zahvaljujući mišljenju Srba u područjima gdje je provedeno istraživanje. Vrijedi napomenuti da su bošnjački ispitanici iskazali jednak nivo podrške stranim borbama u *bilo kojem* ratu.

Iako su ispitanicima postavljana pitanja o inicijativama za prevenciju i programima za rehabilitaciju, nedavno istraživanje pokazuje da preventivna nastojanja uopće nisu podjednako rasprostranjena u Bosni i Hercegovini i da mnoge agencije koje su u njih uključene nemaju dovoljno resursa. U tom kontekstu, činjenicu da je skoro 40% ispitanika iznijelo pozitivno mišljenje o nastojanjima vlasti da suzbiju nasilni ekstremizam treba posmatrati kao konstruktivan element za buduće aktivnosti koje bi se trebale temeljiti i na rezultatima ovog istraživanja. Na primjer, nalaz koji govori da je podrška osnaživanju žena jedan od najsnažnijih pokazatelja otpornosti na nasilni ekstremizam može se koristiti za oblikovanje intervencija usmjerenih na promociju prava i sloboda žena u ranjivim zajednicama, podložnim ekstremnim narativima.

Značajno je da je ovim istraživanjem utvrđeno kako nekoliko varijabli za koje se dugo pretpostavljalo da su pokretači nasilnog ekstremizma, uopće nisu s njim uzročno

povezane, bar ne u Bosni i Hercegovini. Na primjer, siromaštvo ili slabo obrazovanje su često isticali kao vjerovatni faktori ranjivosti na nasilni ekstremizam, ali ni obrazovanje, ni ekonomski status nisu utvrđeni kao predskazatelji nasilnog ekstremizma u BiH. Zapravo, ispitanici koji su u okviru ovog istraživanja izrazili simpatije prema nasilnom ekstremizmu uglavnom su bili ekonomski bolje zbrinuti od ispitanika koji su pokazali otpornost. Ovo je ključni nalaz koji bi mogao izmijeniti način odabira potencijalnih učesnika u preventivnim aktivnostima.

Naravno, faktori koji navode pojedinca na nasilje (kroz proces radikalizacije) u svakom su pojedinačnom slučaju posebni. I dok siromaštvo i nezaposlenost nisu samostalni predskazatelji simpatija prema nasilnom ekstremizmu, osjećaj nesigurnosti u vlastitoj zajednici to svakako *jeste*. Budući da svi socio-ekonomskih faktori doprinose percepciji ljudi o vlastitoj sigurnosti, a

ponekad i o nivou njihove istinske, funkcionalne sigurnosti, važno je zapamtiti da se nijedan faktor ili predskazatelj ne treba posmatrati izolirano.

Konačno, nalazi koji pokazuju da ljudi koji imaju veliko povjerenje u visokorangirane političke lidere često imaju i više simpatija prema nasilnom ekstremizmu, sugeriraju da možda upravo takvi lideri ohrabruju ili potiču ekstremističke poruke, odnosno da njihove pristalice vjerovatno na takav način tumače njihove javne istupe. U Bosni i Hercegovini, gdje političke stranke u velikoj mjeri odražavaju etnokonfesionalne identite, snaga istomišljeništva može igrati značajnu ulogu u jačanju ekstremističkih uvjerenja čak i kada politički lideri eksplicitno ne iznose takve stavove. Zbog toga je još važnije da stranački čelnici i vjerski autoriteti izričito osude takvu retoriku i aktivno se distanciraju od grupa koje zagovaraju nasilje.

¹ Zemlje koje su trenutno obuhvaćene Polaznim CVE programom: Bosna i Hercegovina, Kenija, Malezija, Niger, Filipini i Somalija

² Ova procjena se temelji na razgovorima s ključnim predstavnicima sigurnosnih agencija BiH u novembru/studenom i decembru/prosincu 2018. godine

³ Prisustvo na internetu se načelno tumači kao ostvarivanje pristupa raznovrsnijim izvorima informacija. Međutim, izvjesno je da na internetu formirane homogene društvene mreže mogu predstavljati faktor otpornosti na nasilni ekstremizam, a ne faktor ranjivosti.

⁴ Učestalost odbijanja ispitanika da iskažu utiske o ISIS-u ili AQ kretala se od 0 do 13%. Takav odnos je bio primjetniji u regijama u kojima je zabilježen veći nivo podrške ovim grupama, što upućuje na zaključak da su neki ispitanici maskirali svoju podršku za ISIS ili AQ tako što nisu odgovorili na takva pitanja.